

Vraket efter Gribshunden (c. 1483–1495) – ett unikt exempel på medeltida skeppsarkitektur

Niklas Eriksson

Genom att Östersjöns bräckta vatten saknar skeppsmask kan gamla skeppsvrak bevaras i århundraden. Sedan sportdykning blev populärt på 1960-talet har privatpersoner kontinuerligt påträffat och rapporterat nya fynd. Men ibland kan det ta lite tid innan det uppdragas hur intressant ett vrak verkligen är. Redan 1971 påträffade medlemmar av Dykarklubben Doppingarna ett nedbrutet gammalt skeppsvrak på nio meters vattendjup i Ekösund, en naturhamn i Blekinge skärgård utanför Ronneby.

Genom åren kom vraket att besökas sporadiskt av klubbens medlemmar. Det var först år 2000 som arkeologer gjordes uppmärksamma på just det här fyndet. Dykaren Jonas Thörngren hade observerat ett slags märkliga urholkade stockar på vraket. Han kontaktade arkeologen Lars Einarsson på Kalmar läns museum som drog slutsatsen att det förmodligen rörde sig om lavettstockar till bakladdade smidda järnkanoner. Dessa var vanliga un-

---

Fil.Dr. Niklas Eriksson är forskare vid Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet. Han har deltagit i undersökningen av Gribshunden sedan 2013. Detta är en sammanfattning av Niklas Erikssons föredrag vid Sjöhistoriska samfundets höstmöte den 21 november 2018. En dansk version av denna text publiceras i tidskriften Skalk.

Rekonstruktion av en av de bärgade kanonerna från Gribshunden (Blekinge museum).

der medeltiden och kom att fasas ut under 1500-talet till förmån för mer kraftfulla och pålitliga mynningsladdade bronskanoner.

Kalmar läns museum genomförde flera arkeologiska undersökningar av vraket på uppdrag av länsstyrelsen i Blekinge. En mindre utgrävning genomfördes och ett antal fynd av keramik, matrester, delar av en ringbrynja och många andra föremål av medeltida karaktär tillvaratogs. Dessutom bärgades nio lavettstockar som tillsammans med fynden från utgrävningen finns i Blekinge museums samlingar. Vid fältarbetet togs även träprover för dendrokronologisk analys. En sådan analys utgår från virkets årsringar. Genom att trädet växer till sig olika mycket ved för varje säsong så bildar årsringarna serier av proportioner, som är unika för just det trädets tillväxtperiod. Men inte nog med det, genom att tillväxten varierar med platsen där trädet står så avslöjar dendrokronologiska analyser även var det virket vuxit.

Analysen genomfördes av Hans Linderson vid Lunds universitet och visade att virket i fartyget vuxit i nordöstra delen av dagens Frankrike och att det fälldes år 1482–83. Kanske flottades timren längs floden Maas vars flöde förvisso ändrades kraftigt flera gånger under medeltiden, men som passerar ut genom bland annat nuvarande Nederländerna. Fartyget kan således mycket väl ha byggts någonstans nere i Europa.¹ Den arkeologiska undersökningen visade således att det rörde sig om ett större medeltida skepp med kopplingar till den Europeiska kontinenten och som dessutom var kraftigt bestyckat med ett antal på den tiden toppmoderna kanoner. Det var endast den absoluta eliten som hade råd att skaffa och äga sådana fartyg.

Identifieringen

Att identifiera skeppsvrak är svårt och det är väldigt sällan som det verkligen lyckas. Vraket vid Stora Ekön är dock ett lysande undantag. Det var historikern Ingvar Sjöblom vid Försvarshögskolan i Stockholm som först kopplade vrakplatsen till källor som berättar om danske Kung Hans fartyg som förläste i Ekesund.² Fartyget framskymtar i de skriftliga källorna för första gången 1486 och kom fram till förlisningen att flitigt användas i striderna för att hålla samman den allt mer bräckliga Kalmarunionen. På försommaren 1495 var kung Hans med flottan på väg till ett möte i Kalmar för att träffa den svenska riksföreståndaren Sten Sture den äldre, som i sin tur gjorde sitt bästa för att förhindra att Hans valdes till kung även i Sverige.

Den danske adelsmannen Tyge Krabbe berättar om resan att:

”...och [vi] kom i en hamn utan Ronneby, [som] kallas Ekesund, och där kom eld uti hans [nådes] huvudskepp, som kallas Gribshunden, och blev där många riddarmän och fattige karlar bränt ihjäl”.³

Mot slutet av 1400-talet kom kung Hans att etablera ett inhemskt danskt skeppsbyggeri och genom varvsanläggningar som den på Slotø i Nakskovfjorden byggdes en allt större flotta bestående av specialbyggda krigsfartyg. Men *Gribshunden* härrör från ett tidigare skede och kanske köpte kung Hans fartyget utomlands.

Under medeltiden utvecklas specialbyggda krigsfartyg med höga för- och akterkastell och som var bestyckade med fler kanoner. Sådana skepp var kolossalt dyra att anskaffa och att de utvecklas just vid denna tidpunkt bottnar i att det var då som de ekonomiska förutsättningarna hade skapats genom tullar, skatteintäkter och en mer effektiviserad administration. *Gribshunden* är det enda mer eller mindre komplett bevarade exemplaret av de skepp som introduceras i flottor över hela Europa under slutet av medeltiden, sådana skepp som lade grunden för de stora sjökrigen, upptäcksresorna och i förlängningen även kolonialismen. Vraket ska därför ses som en del av ett internationellt historiskt skeende som är betydligt större än det som rör kung Hans och unionsstriderna.

Sjökrig har självklart förekommit tidigare, men det utkämpades med fartyg som samlats in från olika skeppsägande eliter och som bemannats inför en förestående konflikt. De största skeppen under medeltiden kan därför ses som kombinerade handels- och krigsfartyg. När oroligheterna var över kunde de återlämnas till sina ägare och återgå till att brukas för handel och transport. Medan den medeltida flottan kan beskrivas som en händelse var den tidigmoderna flottan i högre grad en institution.

Äntringsstrider

Medeltida sjöslag beskrivs ibland som landstrider som gått till sjöss. I stället för att härarna rusade fram till fots eller till häst rörde de sig med båtar och skepp. Med vapnen i högsta hugg stormade man över på fiendens farkoster och slogs på samma sätt som på land. Dessa äntringsstrider utkämpades långt fram i tiden, men själva äntringsmomentet blev allt mindre avgörande i takt med att kanonerna gjordes effektivare. En egenhet med de tidiga specialiserade krigsfartygen är att de försågs med höga kastell i för och akter, eftersom det vid äntringsstrider var en taktisk fördel att befinna sig högre än sin motståndare.

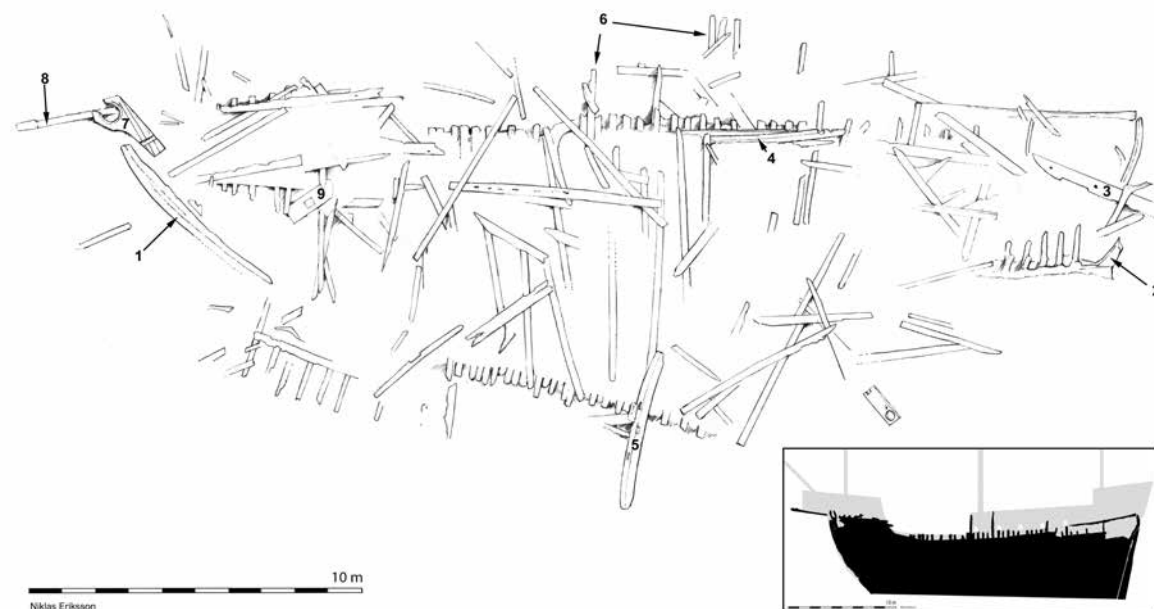
Förkastellen var oftast högst. I det fall man hamnade i underläge så kunde man retirera in och barrikadera sig in i akterkastellet. Medeltida krigsfartyg avbildas ibland med små kanoner som pekar ner mot det egna däck. Även höjdläget uppe i masterna utnyttjades och de så kallade märskorgarna uppe i riggen inrymde pikar och spjut som kunde kastas ner på fiendens däck. I vissa fall kunde märsen även förses med mindre kanoner. För att i någon mån värja sig från skjutna och kastade projektiler och nedfallande riggdetaljer, och för att försvåra antring, försågs fartygen med nät som spändes upp över ställningar.

De specialbyggda krigsfartygen som började byggas under slutet av medeltiden var imponerande och iögonfallande byggnadsverk. Precis som de medeltida borgarna, stadsmurarna och kyrkorna återkommer de ofta som motiv i den samtida konsten. Men i likhet med andra avbildade föremål, människor, landskap och byggnader så är det inga naturalistiska återgivning, utan ett värdeperspektiv som kan framstå som lite naivt i jämförelse med renässansens närmast fotorealistiska framställningar.

Det finns fortfarande ganska många hus, borgar och andra byggnader bevarade från medeltiden och ett relativt stort antal handelsfartyg har varit föremål för arkeologiska undersökningar. De specialbyggda krigsfartygen var däremot ovanliga redan under medeltiden. *Gribshundens* vrak erbjuder därför en alldeles unik arkeologisk potential.

Hur mycket finns kvar av *Gribshunden*?

Vid första anblick framstår vrakplatsen som ett svårbegripligt virrvarr av lösbrutna deformerade skeppsdelar, bottensediment, sjögräs och sentida plastskräp. Även för ett tränat marinarknologiskt öga är *Gribshundens* vrakplats inte helt lätt att förstå. År 2013 inleddes förnyade arkeologiska undersökningar av vraket som ett led i projektet Ships at War, vid Södertörns högskola.⁴ De ovan botten synliga delarna av vraket har karterats på många olika sätt, bland annat genom akustisk multistrålande ekolod och fotogrammetri.⁵ Parallellt med detta genomfördes även konventionell arkeologisk handritning. Ett viktigt resultat från dessa undersökningar är att det mesta av *Gribshunden* faktiskt finns kvar även om det fallit samman.

Preliminär planritning av vrakplatsen. Siffrorna anger, 1: förstäv, 2: akterstäv, 3: roder, 4: balkvägare som burit upp däcksbalkarna, 5: beting balk där ankartrossarna gjordes fast, 6: stående regler i akterskeppet, 7: klysförtimring som tagit upp påfrestningar från ankartrossen, 8: kastelltimmer med skulpterad "gribshund" (numera bärgad), 9: fockmastfot. Den infällda bilden nedtill visar hur stor del av skeppet som hittills konstaterats att de finns kvar (Niklas Eriksson).

Det går således att ganska bra lista ut hur kung Hans gamla skepp egentligen såg ut.

Vid förlisningen landade *Gribshunden* på den svagt sluttande sandbotten med en slagsida åt styrbord. Fartyget har haft minst en däcksnivå som löpt från för till akter och i fören. När järnförbindningar, nitar och spikar rostade bort föll skrovsidorna ut åt var sitt håll, samtidigt som däckets föll ner i skrovet. Delar av däckets ligger helt bevarat under sediment, vilket i

sin tur indikerar att man inte har bärgat från vraket. Det mesta av det som fanns under däck vid den sista resan år 1495 finns således kvar ombord nere i sedimenten. Sturekrönikan berättar att kung Hans förlorade "silver, guld, privilegiebrev och kungens bästa fatatur" ombord på *Gribshunden*.

Fortsatta arkeologiska undersökningar kommer inte bara att bringa unika medeltida föremål i dagen. Genom att fynden legat orubbade sedan förlisningen erbjuder vraket en unik möjlighet att förstå hur vardagen ombord på ett stort skepp såg ut för mer än femhundra år sedan. Vilka utrymmen delades av hela besättningen och vilka var privata? Vad fanns i matförrådet? Hur styckades köttet? Hur förvarades maten? Vilka åt tillsammans? Var i fartyget åt man? Hur sov man?

I norra Europa har man sedan järnåldern byggt skepp och båtar på klink, där de långsgående bordplankorna placerats, med visst överlapp. Sådana skrov erhöll styrka genom att spikar eller nitar drevs igenom partiet där bordläggningsplankorna låg om lott. I slutet av medeltiden byggs de största skeppen på kravell, där bordläggningsplankorna i stället lagts kant i kant. Enligt en ofta återberättad tradition byggdes Östersjöns första kravellbyggda fartyg i Danzig år 1465. Ett stort västeuropeiskt kravellskepp, *Peter av Rochelle*, övergavs i hansestadens hamn och lokala båtbyggare tog tillfället i akt att studera och kopiera konstruktionen. *Gribshunden* vars virke alltså fälldes i början av 1480-talet är det hittills äldsta fyndet av ett kravellbyggt fartyg som påträffats i Östersjön.

Att vraket är ett så tidigt kravellskepp utgör ett viktigt argument för att det verkligen är skeppet *Gribshunden*. Skriftliga källor omtalar *Gribshunden* som en "Kraffweel".

Fördelen med att bygga på kravell var att skeppen kunde byggas betydligt större än tidigare. Inga skriftliga källor berättar dock uttryckligen hur stor *Gribshunden* var, annat än att det var ett av de absolut största i kung Hans flotta. Genom att stävarna påträffats kan längden över stäv uppskattas till omkring 30–32 meter. Det kanske inte låter så imponerande med tanke på att skepp kunde mäta en bra bit över fyrtio meter över stäv vid mitten av följande sekel.

Kanoner och kastell

Det var kanonlavetterna som först avslöjade att vraket vid Stora Ekön var från medeltiden. Kanonerna har varit pivåupphängda i relingen på samma sätt som en årtull på en roddbåt. Förmodligen har *Gribshunden* helt saknat kanonportar under däck.

De högresta kastellen som byggdes i för och akter hör till de mer iögonfallande detaljerna på medeltida krigsfartyg. Dessa var relativt lätta konstruktioner men fullt tillräckliga för att motstå beskjutning med pilbågar, armborst och lättare handeldvapen. På vissa bilder kan man se hur akterkastellets sidor har runda eller valvformade öppningar för kanonerna som alltså satt förankrade utmed relingen på den kravellbyggda delen av skrovet. Gissningsvis satt de kanoner som bärgats från *Gribshunden* arrangerade på motsvarande sätt.

Även förkastellet, varifrån äntringsstriderna utgick finns i viss utsträckning bevarat. Den hittills mest anmärkningsvärda detaljen därifrån är det kraftiga timmer utgjort mitten av den plattform där krigarna stod uppradda inför äntringen. Balkens yttre ände är nämligen skulpterad som ett groteskt monster som slukar en människa. I monstrets panna finns utsparade fästen för horn och därunder plirar små ilskna ögon. Människor som slukas av vidunder är återkommande motiv i medeltida bildkonst och även i litteratur. Ett välkänt exempel på temat är den gammeltestamentliga berättelsen om Jona som straffades för sin girighet genom att slukas av valfischen.

I en tid då få människor ens kunde skriva sina egna namn så var det vanligt att skeppens namn kommunicerades genom skulpturer. Under från 1500- och 1600-talen placerades den namngivande skulpturen vanligtvis på skeppets akter, men under medeltiden tycks den i större utsträckning ha suttit i fören. Ett belysande exempel återfinns i Ösmo kyrka söder om Stockholm. Här återges episoden när S:t Olof kappseglade med skeppet *Oxen* mot sin hedniske bror Harald ombord på skeppet *Ormen*. De båda skeppen avbildas med ox- respektive ormhuvud i fören.

Gripar omnämns och avbildas redan under antiken, vanligtvis som lejon med örn huvud. När antikens historier och fabeldjur återanvändes under senmedeltiden och renässansen skulpteras de om för att passa den kristna idévärldens ideal och dessutom baserades avbildningarna på andra el-

Gripas ansågs mäktiga och farliga, men också lojala och trogna. Men man skulle låta bli att förarga dem, vilket personen stävfigurens gap erfar. Foto: Niklas Eriksson.

ler tredjehandsinformation. Konstnären kanske inte ens hade sett förlagan till motivet. Är det möjligen därför som skulpturen mer ser ut som en ilsken morrande hund än en örn? I de flesta källor kallas fartyget för Griffen eller Griffone. Är kanske den märkliga benämningen "Gribshunden", som egentligen dyker upp i källorna först under fartygets sista år, i själva verket en kommentar till stävfigurens minst sagt hundaktiga

uppenbarelse? Gripas ansågs mäktiga och skrämmande, men kunde även anses lojala, så länge de inte förargades. De uppträdde ofta som väktare eller dragdjur i såväl antika som medeltida litteratur ⁶.

Medeltida skepp var annars ganska blygsamt utsmyckade med skulpturer. Ofta inskränkte sig dekoren till målade sköldar utmed skeppets sidor och just ett skulpterat huvud i fören, ungefär som på vikingatida skepp. En illustration som ger en idé om hur *Gribshundens* dekorationer kan ha sett ut är en scen som visar en fransk flottexpedition från omkring 1483. Omgivet av ett antal mindre farkoster tronar ett stort krigsfartyg med ett stort antal bepansrade knektar ombord. De kulörta sköldarna framträder bjärt mot det mörka, förmodligen tjärade skrovet.

De fartyg som avbildas på hansestädernas vapen har en enda mast, vilket förefaller ha varit den vanliga riggen på såväl större som mindre fartyg i norra Europa under medeltiden. I takt med att skeppen byggdes allt större och tyngre, bemannades med fler personer och bestyckades med fler tunga kanoner, så blev detta framdrivningsmaskineri otillräckligt. Att *Gribshunden* haft tre master avslöjas av mastfötterna för såväl fock- som mesanmasten. Med tanke på det förhållandevis ringa vattendjupet har sannolikt segelduk, tågvirke, själva masterna, mårsern och olika beslag tagits tillvara efter förlisningen.

Bilden av en fransk flottexpedition kan dateras till omkring 1483. Det stora krigsfartyget i bildens mitt torde ge en förhållandevis god bild av hur Gribshunden kan ha sett ut med avseende på färgsättning, utsmyckning och rigg. Notera även de runda skottgluggarna i akterkastellet, sköldarna utmed sidorna och den skulpterade balken som skjuter ut under förkastellet (efter Flatman 2009, s. 98).

Framtiden

Många engagerade personer och institutioner har på olika sätt varit inblandade i och bidragit till forskningen kring *Gribshunden*. Diskussioner kring vidare arkeologiska undersökningar pågår för fullt i samarbete mellan Marinarkeologiska institutet MARIS vid Södertörns högskola, Stockholms universitet, Lunds Universitet, Försvarshögskolan och University of Southampton. Blekinge museum har sedan tidigare tagit hand om fynden och har även svarat för förmedlingen av undersökningen genom utställningar och publikationer, samtidigt som Ronneby kommun tillsammans med nämnda parter resonerar kring nya museiprojekt. Det finns således all anledning att återkomma till detta spännande vrak i Forum navale framöver.

Summary

In 1971 the remains of an old shipwreck were found in shallow water inside the island of Stora Ekön, south of the town of Ronneby in southern Sweden, but it was not until 2000 that archaeologists observed that it was in fact the remains of a large medieval ship. Several underwater archaeological surveys have been carried out at the site and the recovered artefacts are preserved at Blekinge county museum. Wood samples from the wreck was dated to 1483 and in connection the wreck was identified as the remains of King Hans large warship *Gribshunden*, which sank in the Blekinge archipelago in 1495 on its way from Copenhagen to Kalmar.

In 2013 renewed surveys at the wrecksite were initiated through the project "Ships at War" at Södertörn University. Through these surveys it could be stated that *Gribshunden* resembles one of the state of the art, specially built warships that was introduced in this period. These ships were extremely expensive and very rare already in the 15th century. The survey also showed that much of this important ship still is preserved. The text is based on a lecture for the Swedish Society for Maritime History on 21 November 2018.

Vidare läsning

Einarsson, L. & Wallbom, B. 2001. *Marinarkeologisk besiktning och provtagning för datering av ett fartygsvrak beläget vid St Ekö, Ronneby kommun, Blekinge län*. Rapport Kalmar Läns Museum.

Einarsson, L. & Wallbom, B. 2002. *Fortsatta Marinarkeologiska undersökningar av ett fartygsvrak beläget vid St. Ekö, Ronneby kommun, Blekinge län*. Rapport Kalmar Läns Museum.

Eriksson, N. 2015. *Skeppsarkeologisk analys, I. Rönnby, J. (Red.) Gribshunden (1495), Skeppsvrak vid Stora Ekön, Marinarkeologisk undersökning 2013–2015*, Blekinge museum rapport 2015:21, s. 13–32.

Flatman, J. 2009. *Ships and Shipping in medieval manuscripts*, London: The British Library.

Holmlund, J. & Björk, M. 2015. "Metod och tillvägagångssätt", i Rönnby, J. (red.) *Gribshunden (1495): Skeppsvrak vid Stora Ekön, Ronneby, Blekinge. Marinarkeologiska undersökningar 2013–2015*, s. 48–59.

Lavér, R. 2017, *I gapet på Gribshunden: Skulpturer och deras bildspråk under medeltiden*, Kandidatuppsats i arkeologi vid Stockholms universitet.

Rönnby, J. (red.) 2015. *Gribshunden (1495): Skeppsvrak vid Stora Ekön, Ronneby, Blekinge. Marinarkeologiska undersökningar 2013–2015*, MARIS, Blekinge museum.

Sjöblom, I. 2015. "Identifiering och historiskt sammanhang", i Rönnby, J. (red.) *Gribshunden (1495): Skeppsvrak vid Stora Ekön, Ronneby, Blekinge. Marinarkeologiska undersökningar 2013–2015*, s. 33–49.

Noter

¹ Kalmar läns museums undersökningar finns sammanfattade i Einarsson & Wallbom 2001; 2002; Einarsson & Gainsford 2007; Einarsson 2003; 2008; 2012; Rönnby 2015, s. 5–12.

² Sjöblom 2015

³ Tyge Krabbe, efter Sjöblom 2015, s. 41.

⁴ Rönnby 2015, s. 5–12.

⁵ Holmlund och Björk 2015, s. 50–59.

⁶ Lavér 2017.